DOI: 10.7816/idil-01-02-07

OSMANLI BELGELERİNDE KLİŞE ZARFLAR

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK [1]

ÖZET

Osmanlı arşiv belgelerinde klişe hâlde kullanılmış birçok zarfa rastlanmaktadır. Bu kelimeler genellikle Arapça olup, Farsça ve Türkçe birleşik hâlde geçenleri de vardır. Çeşitli zamanlarda yazılmış milyonlarca arşiv belgesinde ortak bir dil ve klişe hâlde birçok kelime görülmektedir. Klişe kelimelerin arasında zarflar sayı bakımından büyük bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada binlerce arşiv belgesi taranmış ve klişe hâlde kullanılan zarflar özenle ve titizlikle seçilip tanıklarıyla birlikte gösterilmiştir. Çalışmamızda öncelikle, birden fazla belgede kullanılıp klişe hâle gelşmiş zarflar seçilmiştir. Bu zarflar alfabetik sıra hâlinde ve tanıkları dipnotlarda gösterilerek verilmiştir. Gösterilecek tanıkların sayısı çok fazla olduğundan her bir zarf için bir tanık vermekle yetinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı arşiv belgesi, klişe kelime, zarf, tanık.

THE CLICHE ADVERBS IN THE OTTOMAN DOCUMENTS

ABSTRACT

Many cliche adverbs are observed in the Ottoman archival documents. These words are usually in Arabic, but Persian and Turkish adverbs also are seen. In this study thousands archive document and adverbs were scanned, these adverbs were chosen meticulously. In this study, mold adverbs were given in alphabetical order and witnesses were shown in footnotes.

Key Words: Ottoman Archieve Documents, Cliche, Adverb, witness.

[1] Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,

Giriş

Bilim dalları için çok değerli bilgiler içeren Osmanlı arşiv belgelerinde klişe hâlde birçok kelime kullanılmış olup bu kelimelerin çoğu zarftır. Bu zarflar, Arapça, Farsça veya Türkçe müstakil hâlde kullanılabildiği gibi, üç veya iki dilden kelimelerle karışık hâlde de kullanılmıştır. Günümüzde Osmanlı arşiv belgeleri büyük ölçüde diplomatika bilimi kapsamında ele alınmakta ve dil ve üslup özellikleri de bu kapsamda incelenmektedir. İslâm devletlerinde resmî yazışmalarda gözetilmesi gereken kurallara büyük önem verilmiş ve birçok inşã ve kitãbet eseri kaleme alınmıştır. Bu eserlerde klişe kelime ve ifadeler de ele alınıp nerede ve nasıl kullanıldıkları gösterilmiştir. Osmanlı belgeleri üzerinde yapılan çalışmalarda ise daha ziyade diplomatika açısından dil özelliklerinin incelendiği görülmektedir (Zajackowski-Reychman, 1955; Kütükoğlu, 1994). Bu belgelerin dil ve ifade özelliklerini inceleyen çalışmalar da yapılmış olup (Savaş, 1996:307-314; Eliaçık, 2000:178-201), belgelerdeki klişe zarfları müstakil biçimde inceleyen bir çalışma ise bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar yapılmamıştır.

Bir dilin söz varlığı, serbetçe seçilen öğeler ve her zaman belirli biçimde kullanılan atasözü, deyim, ikileme ve kalıp sözler şeklinde iki ana gruptan oluşmaktadır. Kalıplaşmış dil birimlerinin yaygın şekilde kullanımının bir sebebi olup, bu yaygınlık, kalıplaşmış öğelerin sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok fazla çaba gerektirmeden, kısa zamanda söylenip anlaşılabilmesinden kaynaklanmaktadır (Wray 2002; 18). Osmanlı arşiv belgelerinin yazımı ve algılanmasında pratik ve çabuk bir süreç bulunup, bu da büyük ölçüde kalıplaşmış ifadelerle sağlanmıştır. Kalıp söz ve ifadeler bu belgelerin önemli dil ve üslup özelliklerinden olup, bu çalışmada bu ifadelerden klişe hâle gelmiş zarflar üzerinde durulmaktadır. Belgelerde sık geçen klişe zarfların çoğu, devletle iç içe olan Divan şairlerinin eserlerinde de görülmektedir. el-hâletü hâzihi, kemâ-kân, mehmâ-emken, fî-mâ-ba'd, min-ba'd vb. zarflar arşiv belgelerinin yanında, divan şairlerinin eserlerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli zamanlarda yazılmış milyonlarca arşiv belgesi, sultani belgesinden vilayet defterine kadar yaklaşık aynı dil ve üslup içinde yazılmış ve ortak bir dil kullanılmıştır. Bu ortak dil malzemesinin içinde klişe hâlde karşımıza çıkan diplomatik ifadelerden farklı olarak, bir dil ve üslup özelliği olarak zarflar da dikkatimizi çekmektedir. Bu kelimeler, Osmanlı arşivlerinde çalıştığımız yedi yıllık sürede ve sonrasındaki süreçte binlerce belge arasından süzülerek dimağımıza oturmuştur. Amacımız, belgelerde sık kullanılarak klişeleşmiş zarfları tanıklarıyla birlikte ortaya koymaktır. Yukarıda belirtildiği üzere, belgelerde klişe hâle gelmiş zarfları ayrıntılı ve tanıklarıyla birlikte inceleyen çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Çalışmamızda göremediğimiz veya atladığımız kelimeler olabilir. Tespit ettiğimiz zarflara verdiğimiz karşılıklar öncelikle belgedeki kullanıma ait olup, bazılarının lügat karşılığı da verilmiştir. Tanıklar müstakil bir kitaba sığacak kadar çok

olduğundan her bir zarfa belgelerden seçilen bir tanık verilmiş ve nereden alındığı gösterilmiştir. Çalışmamızda yararlandığımız belgeler Dîvân-ı Humâyûn ve Bâb-ı Âsafî defterleri (mühimme, ahkâm, nâme-i humâyûn, tahvîl, rüûs, âmedî, teşrîfât, sadâret mektubî, reîsülküttâblık vs.), Defterhâne-i Âmire defterleri (tahrir, tapu tahrir, timar ve zeâmet tevcih vs.) Maliye defterleri (37 kaleme ait defterler), Sadâret defterleri, Yıldız Sarayı arşivi defterleri, nezâret, vilâyet, müfettişliklik defterleri vd. arasından seçilmiştir. Ayrıca, çeşitli devlet görevlilerinin yarı resmî hâldeki yazıları da tanık olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Belgelerinde Klişe Zarflar

Osmanlı resmî belgelerinde, yazan, okuyan ve dinleyen için çabuk ve kısa yoldan anlatımı sağlayan birçok zarf kullanılmıştır. Bu zarflar aynı zamanda, Osmanlı belgelerinin konsantre ifadelerle sağlanan edebî zenginliğini de gösteren birer nümune durumundadır.

Arapça bir kelime olan zarf, "kap, kılıf, mahfaza" anlamına gelmekte olup, içine mektup konulan kağıt kaba da bu sebeple zarf denilmiştir. Gramer anlamı: "fiil, fiilimsi, sıfat veya başka bir zarfın anlamını "yer-yön, ölçü-miktar, durum, zaman, soru" gibi bakımlardan açıklayan kelimeler, yani beliteçlerdir (Devellioğlu, 2008:1168). Zarflar çeşitli şekillerde tasnif edilmiş olup, eskiye göre zurûf-ı mekân (yer zarfları), zurûf-ı zamân (zaman zarfları), sûret zarfları, mikdar zarfları şeklinde tasnif edildiği (Timurtaş, 1985:68) gibi, günümüzde de: "durum zarfları (niteleme, kesinlik, yineleme, olasılık, yaklaşıklık, üleştirme, sınırlama zarfları), zaman, yön, miktar, soru ve gösterme zarfları şeklinde tasnif edilmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerinde klişe hâle gelmiş zarflar günümüzdeki zarf tasnifine göre incelenmiştir. Osmanlı belgelerinde klişeleşmiş zarfların çoğu Arapça ve grup hâlinde kullanılmış olup, Farsça ve Türkçe müstakil veya birleşik olarak kullanılanları da oldukça çoktur. Belgelerde çoğu birleşik biçimde geçen bu zarfları alfabetik sırayla, tanıkları ve fon veya alındıkları yerler gösterilerek aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.[2]

1. Durum zarfları. Bu zarflar, belgelerde en çok kullanılan klişe zarflar olup, kendi içinde de çeşitleri olduğundan sayıca diğer zarflardan oldukça fazladırlar.

1. a. Niteleme zarfları. Hem durum zarfları, hem de tüm zarflar içinde ilk sırada olup klişe hâle gelmiş olanlarının başta gelenleri şunlardır:

[2] Kelimenin öncelikle tanıktaki anlamı verilmiştir. Zarfların tanıkları çok fazla olduğundan birer tanık vermekle yetinilmiştir.

-aç bî-ilâc: Aç açık, perişan. “Aç bî-ilâc bıuralara kadar geldiğimizi ve o hâin kör Moskofların ne kadar alçak ve cânî olduklarını maa’l-kasem arz eyleriz.” [3]

ale’l-esâmî: İsim isim sayılarak. ”alel-esâmî bir kıt’a defteri tanzîm etdirildikten sonra…” [4]

ale’l-gafle: Boşluğa getirerek. “..mezbûrları hüsn-i tedârük ile a1e’l-gafle ele getürüp…” [5]

âlâ hâlihi: Olduğu gibi. “hükûmet-i mahalliyye Bosna ve Hersek’de hâl-i hâzır-ı mezhebiyyeyi âlâ hâlihi terketnek istemeyip...” [6]

ale’l-husûs: Özellikle. "şimdiye kadar ale’l-husûs bizim ittihâz eylediğimiz tedâbîr ile haklarında icrâ-yı hükm ve te’sîre muvaffak olamadık.” [7]

ale’l-‘ımıyâ: Körü körüne. “Yoksa ben babamdan veyahud üstâdımdan böyle gördüm, böyle vaparım diyerek ale’l-ımıyâ çalışıp ihtirâ’ât-ı cedîdeye sarf-ı efkâr etnez ise…” [8]

ale’l-ıtlâk: Genellikle, mutlaka. “mersûm Aleksandri Han’a hitâb olan emr-i âlîde ale’l-ıtlâk Gürcistan musarrah olup...” [9]

ale’l-ittifâk: Birlik içinde. “bi’1-muhâbere ale’l-ittifâk mukâbele etmemiz emr ü fermân buyurulduğundan…” [10]

alâ mâ-kân: Olduğu gibi. "ol fermân-ı kazâ-cereyânumuz alâ mâ-kân mukarrer olmağın…” [11]

ale’s-seviyye: Eşit olarak. "Cümlesinin ale’s-seviyye her bir kîlesine onar akçe narh konulmuşdur.” [12]

ale’t-tafsîl: Ayrıntılı olarak. “mûmâ-ileyhimin takrîrlerinden ale’t-tafsîl ma’lûm-ı âlîleri olacağını ifâde siyâkında…” [13]

[3] BOA, HR. SYS 2872/2. (1916)
[4] BOA, Y Mtv, nr. 120/109, (yıl 1895).
[5] BOA, mühimme defteri nr.6, hüküm:1219 (yıl 1565).
[6] BOA, Y Mtv, nr. 210/109, (yıl 1900).
[7] BOA,Yıldız Sadâret Husûsî Ma’rûzât, 175/23 (1883)
[8] BOA, Mehmed Şerif, Mecmûa-i Fünûn,s.333-337,(1862)
[9] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.36138 (yıl 1828)
[10] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L (yıl 1776)
[11] BOA, mühimme defteri nr.32, hüküm 456 (yıl 1578)
[12] BOA, Tapu tahrir defteri, nr.157 (yıl 1530)

alâ tarîki'l-muvâza'a: Danışıklı olarak, zâhiren. "tarafeynden alâ tarîki'l-muvâza'a izhâr-ı hulûs u dostî kemâlindedir. " [14]

ale't-tedrîc: Tedricen. "...avdetine kadar rütbesi ale't-tedrîc terfî' olunmağın..." [15]

ale'-t-tevâlî: Ardı ardına. "Rusya ahâlîsinden pek çoğu hükûmet tarafından ale'-t-tevâlî umûr-ı zâtiyyelerine vukû' bulan müdâhaleden dolayı cidden ve bi-hakkin hoşnûdsuzluk gösteriyor." [16]

ale'l-'umûm: Hep, tümüyle. "..müslümanların ale'l-'umûm nâil-i sa'âdet olmaları ve Ruslarla akd-i rişte-i ittihâd eylemeleri içün…" [17]

alâ vechi'l-icmâl: Özetle, özet şeklinde. "alâ vechi'l-icmâl beyân ve i'lâm eylemek epeyce fâideyi müstelzim olacağından…" [18]

alâ vefki'l-merâm: İstenilene uygun olarak. "eşi''a-i şân u şükûh-ı satvet-i enbûh-ı şehenşâhîlerin âlâ vefki'l-merâm bâ'is-i istikrâr-ı nizâm u intizâm eyleyüp…" [19]

alâ-vechi'l-ahrâ: En iyi şekilde. "..tab'-ı hatîrleri alâ-vechi'l-ahrâ mürâât u istinbâ kılındığı hılâlde…" [20]

alâ-vechi's-sıhha: Sahih bir şekilde. "Baron de Kalay'ın ahvâle kesb-i ıttılâ' etmek üzere eyâletde devre çıkmış olduğunu…" [21]

alâ-vechi't-tafsîl: Ayrıntılı olarak. "her ne dinmiş ise 'alâ-vechi't-tafsîl ma'lûm-ı şerîfim olmuşdur..." [22]

alâ-vechi'1-'umûm: Genel olarak. "Evvelâ mâhiyet-i insâniyyeyi alâ-vechi'1-'umûm mülâhaza ve sâniyen…" [23]

[13] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-B (yıl 1785).
[14] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.333-B (yıl 1783)
[15] Yakovaki (Divan Tercümanı), Castera:Rusya Tarihi, 1246/1831.
[16] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, 175/23 (1883)
[17] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, 175/23 (1883)
[18] BOA, İlm-i Tedbîr-i Menzil, Sahak Ebru, s.4-8 (1852)
[19] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.36912 (yıl 1826)
[20] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-B (yıl 1785) .
[21] BOA Y. Mtv. nr. 210/109 (yıl 1901).
[22] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:834(yıl 1560)
[23] Hoca Tahsin, Psikoloji, ss. 26-30, (yıl l 894).

an-asl: Aslında, hakikatta. "savb-ı refî'ü'ş-şân-ı dâverâneleriyle an-asl miyânede merbût u müstahkem olan hulûs-ı bî-pâyân ve sıdk-ı mahabbet-i firâvân muktezâsınca…" [24]

ân-be-ân: Gittikçe, yavaş yavaş. "Sırbiye eşkıyasının ân-be-ân tecâvüz-i hudûd ile hayvânât gasbetmek gibi ef'âl-i kabîhadan aslâ fâriğ olamamaları..."[25]

an-samîmi'l-kalb: Gönülden. "Anlar ile olan muvâfakat ittifâkî olup an-samîmi'l-kalb olmayup…" [26]

bâ-husûs: Özellikle. "..ve bâ-husûs el-eşyâ'u tenkeşifü bi-azdâdihâ müfâdınca.." [27]

bâ-vücûd ki:: Bununla beraber, böyle iken. "bâ-vücûd ki tapuyı ben dahi virürem diyü bildürdi." [28]

be-gâyet: Son derece, hayli. "..ve odalarının be-gâyet pâk u temîz ve et'ime ve nânlarının kemâl mertebe ihtimâmlı ve hâs olmasına mütehayyir olmuşumdur." [29]

ber-karâr-ı sâbık: Önceki karar üzere. "min-ba'd ber-karâr-ı sâbık her kanda diler ise anda ikâmet idüp.." [30]

ber-minvâl-i meşrûh: Açıklandığı üzere. "..ber-minvâl-i meşrûh bir mâddede ekseriyyet-i âra bulunmayup da.." [31]

ber-minvâl-i muharrer: Yazıldığı üzere. "Bir sûreti ümerâ-i Dağıstandan Zozan Bey'e ber-minvâl-i muharrer.." [32]

ber-mûceb-i: Gereğince. "..mevcûd olanlarına ber-mûceb-i defter hediyye-i pâdişâhâneyi teslîm ve.. " [33]

[24] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L (yıl 1776)
[25] BOA, HR. SYS, 250/1, nr.184. (1876)
[26] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:625(yıl 1559)
[27] Münif Paşa, Mecmûa-i Fünûn, nr.14, s.74-77.(1863)
[28] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.42. (1501)
[29] Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi, s.25-39. (1840)
[30] BOA, A. DVN, nr.790, hüküm nr.91. (1501)
[31] Takvîm-i Vekâyi', nr. 188. (yıl 1839)
[32] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.9, ss.221-222 .(1788)
[33] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr. 1595. (1783)

ber-mu'tâd: Alışıldığı üzere. "Nevrûzda ber-mu'tâd hey'et-i süferâ ile huzur-ı şâhîye çıkıldukda.." [34]

ber-tafsîl: Ayrıntılı olarak. "..fî-mâ-ba'd kendilerine mutî' bulunacağımızı ber-tafsîl söyledik ise de.." [35]

ber-vech-i âtî: Aşağıdaki gibi. "Novel Press Liber gazetesinde münderic bendin bir fıkrası ber-vech-i âtî derc ve nakl edilir." [36]

ber-vech-i bâlâ: Yukarıdaki gibi. "ber-vech-i bâlâ arz olunan havâdisât menâbi'-i mevsûkadan me'hûz olmağla ol bâbda.." [37]

ber-vech-i emânet: Emanet şeklinde. "Ta'yîn eyledügün kimesneye iltizâmla mı virilmişdür, yohsa ber-vech-i emânet mi virilmişdür?" [38]

ber-vech-i meşrûh: Açıklandığı şekilde. "..şimdilik Revan tarafına dâir bir mülâhaza edecek hâlât olmadığını ber-vech-i meşrûh i'lân ederek.." [39]

ber-vech-i muharrer: Yazıldığı üzere. "Mes'ûdât-ı mezbûreye ber-vech-i muharrer müsâ'ade buyurulduğu sûretde.. [40]

ber-vech-i tahmîn: Tahminen. "..ber-vech-i tahmîn yüz elli kîselik emvâli zikr olunan mihmândârlar ma'rifetleriyle Çıldır valisi mûmâ-ileyh tarafına nakl ü teslîm olunmuş olduğını.." [41]

bi-avnihi te'âlâ: Allah'ın yardımıyla. "bi-avnihi te'âlâ ledâ şerefi'l-vusûl fî-mâ-ba'd dahi ne vechle haberi istimâ' olunur ise…" [42]

bi-aynihi: Aynen. "bi'l-farz bedende her ne kadar sıhhat u selâmet olsa müterekkib olduğu eczâ derecelerine nisbetle ondan teessür edeceği gibi bi-aynihi cism-i devlet dahi…" [43]

[34] BOA Y.Mtv, nr.14/28 (yıl 1884)
[35] BOA, HR. SYS, 2872/2. (1916)
[36] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma:rûzât,nr.177/50.(1884)
[37] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma:rûzât,nr.219/29.(1888)
[38] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm 398. (yıl 1559)
[39] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.860.(1784)
[40] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.324-B.(1783)
[41] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr. 1595.(yıl 1783).
[42] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.324-G (yıl 1783)
[43] Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, s . 1-3, (yıl 1861)

bi-gayri hakkin: Haksızca. "…bi-gayri hakkin mahkûmiyetimiz cihetine gidilmesi…" [44]

bi-hakkin: Tamamıyla, hakkıyla. "…Rusya ahâlîsinden pek çoğu hükûmet tarafından ale't-tevâlî umûr-ı zâtiyyelerine vukû' bulan müdâhaleden dolayı cidden ve bi-hakkin hoşnûdsuzluk gösteriyor…" [45]

bi-hasebi'l-iktizâ: Lüzumuna binaen. "…bu esnâda bi-hasebi'l-iktizâ şeref-efzâ-yı sudûr olat hatt-ı humâyûn-ı inâyet-makrûnum mûcibince…" [46]

bi-hasebi'ş-şer'(-i şerîf): Şeriat gereğince. "…bi-hasebi'ş-şer' fesâdı zâhir olanların…" [47]

bi-hasebi't-takdîr: Kaza ve kader gereğince. "...bi-hasebi't-takdîr dûçâr-ı kazâ olur isem…" [48]

bi-hasebi'z-zâhir: Zâhiren. "Şimdilik bi-hasebi'z-zâhir âsâr-ı istiklâl Baban Han tarafında nümûdâr olmağla.." [49]

bi-inâyeti'llahi te'âlâ: Allah'ın yardımıyla. "...bi-inâyeti'llahi te'âlâ kahr u tedmîr ve def'-i mazarrat-ı a'dâda sa'y u dikkat olunmak ma'kûl ve münâsib görüldüğin.." [50]

bi'l-'aks: Tam tersi. "…kesb-i salâh etmek şöyle dursun bi'l-aks o derece vahim bir şekl ü sûrete girmişdir…" [51]

bi'l-beyân: Bildirerek. "Buralardaki mezhebdaşlarının esâretden kurtarılması bir ittifâk-ı sâbit ve sahîha mütevakkıf olduğunu bi'l-beyân.." [52]

bi'l-etrâf: Ayrıntılı olarak. "Ahâlî-i merkûmenin ihtiyâcat ve âdâtlarını ve i'tikâdât-ı mezhebiyyelerini bi'l-etrâf tedkîk eylemek lâbüddür." [53]

[44] BOA, HR. SYS nr.259/1 belge nr.66. (yıl 1902)
[45] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, 175/23 (1883)
[46] BOA, A.DVN, nr.1/3 (yıl 1767)
[47] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:120 (yıl 1559)
[48] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6700 (yıl 1797)
[49] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6700. (yıl 1797)
[50] BOA, Nâme-i Humayûn defteri nr.5, ss. 19-22. (yıl 1688)
[51] BOA, HR. SYS, nr. 258 1. belge nr. 37-58. (yıl 1902)
[52] BOA, Y. Mtv. nr.39/50. (yıl 1889)
[53] BOA, Yıldız Sadâret Husûsi Ma'rûzât nr.175/23.(1883)

bi'l-farz: Olduğunu kabul ederek, faraza. "…bi'l-farz bedende her ne kadar sıhhat u selâmet olsa mûterekkib olduğu eczâ derecelerine nisbetle ondan te'essür edeceği gibi bi-aynihi cism-i devlet dahi..." [54]

bi'l-fi'l: Gerçekten, fiilen. "..bi'l-fi'l Şirvan hanı olan.." [55] "..bi'l-fi'l kâfirden alınan kadırga ile.." [56]

bi'l-iktizâ: Gerektiği için. "...ve eger bi'l-iktizâ verilmek lâzım gelse…" [57]

bi'l-istifâde: Yararlan(ıl)arak. "..havâların müsâ'adeli olmasından bi'l--istifâde hemen avdet eylemesine.." [58]; "..ihtilâl-i dâhilîden bi'l-istifâde Van'a duhûl eden Rusya'nın dahi bi'l-umûm ahâlî-i İslâmiyyeyi katliâm eyledikleri.. " [59]

bi'l-isti'lâm: Bilgi istenilerek. "Taşlıca Mutasarrıflığından bi'l-isti'lâm cevâben şimdi alınan telgrafnâmede.." [60]

bi'l-istidlâl: Deliliyle anlayarak. "Gazeteler İtalya için bunda bir telâffî-i mâfât ciheti olduğunu karâ'inden bi 'l-istidlâl…" [61]

bi'l-istîzân: İzin istenilerek. "Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ karârıyla bi'l-istîzân şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mûcebince.." [62]

bi'l-ittifâk: Birleşerek. "a'dâ-yı li'âmın kahr u tedmîrinde mıktezâ-yı vakt ü hâle göre bi'l-ittifâk teşmîr-i sâ'id-i dikkat ü ihtimâm eylemeleri.." [63]

bi'l-ma'iyye: Birlikte. "Yoldaşlarıyla bi'l-ma'iyye me'mûriyyet-i lâzimesini îfâ ederdi." [64]

bi'l-müzâkere: Görüşerek. "..ve sâir iktizâ edenler ile bi'l-müzâkere cevâbları verilmek muhtâc ve taraf-ı hümâyûnuma arz oluna… " [65]

[54] Tercümân-ı Ahvâl. nr.34, s.1-3. (1861)
[55] BOA, Nâme-i Hümâyûn defteri nr.9. s.148. (1784)
[56] BOA, A.DVN. nr.790, hüküm 137. (yıl 1501)
[57] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.31321. (yıl 1829)
[58] BOA, İrâde-Hâriciye, nr. 9707. (yıl 1860)
[59] BOA, HR. SYS 2872/2. belge nr. 19-33 (yıl 1916)
[60] BOA, Y.A. Huşusi, nr. 497/21. (yıl 1905)
[61] BOA, Y.A. Hususi, nr. 525/70. (yıl 1908)
[62] BOA, Y.A. Hususi, nr. 526/142. (yıl 1909)
[63] BOA, Nâme-i Hümâyûn defteri nr.8,ss.l23-124(1743)
[64] Yakovaki (Divan Tercümanı), Castera:Rusya Tarihi, 1246/1831.
[65] BOA, Ali Emîrî, I.Abdülhamid, nr. 760 (yıl 1783)

bi'l-vücûh: Tüm yönleriyle. "umûr-ı âcizânemiz bi'l-vücûh ind-i şerîflerinde ta'rîf ü tavsiyeden müstağnî olup.. " [66]

bi-mennihi te'âlâ: Allah'ın yardımıyla. "bi-mennihi te'âlâ hidemât-ı dîn ü Devlet-i Aliyyede teşmîr-i sâid-i ihtimâm olunduğu bi-iştibâhdır." [67]

binâ-ber-în: Dolayısıyla."..binâ-ber-în hürriyet-i ticâret dahi elzemdir." [68]

binâ'en: -den dolayı. "..aded-i sükkân 248105 adam ilâvesiyle kesb-i tezâyüd etmiş olduğu melhûz olduğuna binâ'en." [69]

bi-nefsihi: Bizzat, kendisi. "..eyle olsa sana i'timâd-ı tâmm olduğı ecilden binefsihi mezbûr sınurun üzerine varup.." [70]

bi'n-nefs: Bizzat. "..dâmen-dermiyân-ı ihtimâm olarak bi'n-nefs ser-hudûdumuz Ahilkelek'e azîmet olunup.." [71]

bi't-tab': Tabiî olarak. "Bu misillü tedabîrden dolayı bi't-tab' müslümanların havf u ihtirazları ân-be-ân tezâyüd eylemekdedir." [72]

bi't-taharrî: Araştırarak. "Çete efrâdı İslâm hânelerini bi't-taharrî hânelerde buldukları İslâm ve yahûdîlerin bâkire kızlarına tasallut..." [73]

bi't-tahkîk: Araştır(ıl)arak. "..keyfiyyetin bi't-tahkîk iş'ârı mütevakkıf-ı himmet-i behiyyeleridir." [74]

bi't-tahvîl: Çevrilerek, döndürülerek. "Hidemât-ı hasenelerine mebnî bâlâda ismleri muharrer Mîrlivâ Mustafa Kemâl Paşa'nın hâmil olduğu ikinci rütbe mecîdî nişânı kılınçlı birinci rütbe mecîdî nişânına bi't-tahvîl..." [75]

bi't-takdîm: Sunularak. "Müsvedde-i mezkûre bi't-takdîm meşmûl-i nazar-ı şevket-eser-i cenâb-ı şehenşâhî buyurulmuş..." [76]

[66] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 324-B. (yıl 1783)
[67] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L (yıl 1776)
[68] Münif Paşa, (Bedâyi'-i Edebiyye), s.363-383.(1910)
[69] Takvîm-i Vekâyi', nr. 57, (yıl 1833)
[70] BOA, A.DVN. nr.790, hüküm 293. (1501)
[71] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 1334. (yıl 1785)
[72] BOA Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât nr.175/23. (yıl 883)
[73] BOA, HR, SYS 2872/2, belge nr. 92-98. (yıl 1916)
[74] BOA, İrâde-Meclis-i Vâlâ, nr. 6455. (1850)
[75] BOA, Harbiye Taltîfât-Tevcîhât, dosya nr.67/5(l917)

bi't-tamâm: Tamamen. "Suyı bi't-tamâm zâviyeye akıdasın." [77]

bi't-tanzîm: Düzenlenerek. "Sâlifü'l-arz beş mâddeyi hâvî evrâk-ı tahkîkiyye nâhiyenin eşrâf ve ahâlî-i mu'teberânından bi't-tahkîk anlaşılmış olmağla işbu evrâk-ı tahkîkiyye bi't-tanzîm tasdîk kılındı.." [78]

bi't-tav'i ve'r-rızâ: İsteyerek ve razı olarak. "…bi't-tav'ī ve'r-rızâ mezbûre Ayişe Hatun ve yoldaşlarını katl ü gâret itdüklerin ikrâr eylediklerinden sonra…" [79]

bi't-tecribe: Tecrübeyle. "...vebâ hastalığına karantina usûlü misillü bi't-tecribe nice keyfiyyetler ve çâreler bulmaktadırlar." [80]

bi't-tedkîk: İnceleyerek. "Gümrük emîni vekîli izzetlü beyefendi bi't-tedkîk îcâbını ifâde eyleyesin deyü buyuruldı" [81]

bi't-tedrîc: Tedricen. "Ezmine-i kadîmeden beri Hindistan'da cem' ve iddihâr olunan esbâb-ı servet ü sâmân bi't-tedrîc İngiltere'ye intikâl etmekde olup.." [82]

bi't-tefrîk: Ayırarak. "..cesîm mektebleri bi't-tefrîk onlarda mümkin mertebe kulak dolgunluğu olmak için…" [83]

bi-tevfîkihi te'âlâ: Allah'ın yardımıyla. "Bi-tevfîkihi te'âlâ her husûsda âbâ vü eslâflarından ziyâde mesâ'î-i hamîde ve me'âsir-i pesendîde zuhûra getirmege.." [84]

bî-vech: Sebepsiz. "..bî-vech almak isterse men' ü def' idüp aldurmayasız." [85]

bi-vechin mine'l-vücûh: Herhangi bir şekilde. "kâffe-i hukûk-ı rüsûm-ı örfiyyesine bi-vechin mine'l-vücûh kimesne dahl u ta'arruz itmeyüp…" [86]

[76] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 7620. (1802)
[77] BOA, ADVN nr.790, hüküm 204 (yıl 1501)
[78] BOA, HR. HU 2878/66.
[79] BOA, mühimme defleri nr.3, hüküm 441. (yıl l559)
[80] Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi, s.25-39. (l840)
[81] BOA, BEO-AMKT, nr. 15/40. (yıl 1844)
[82] Vahan, Mecmûa-i Fünûn, nr. 8, s.343-353. (1862)
[83] Takvîm-i Vekâyi', nr 176. (yıl 1838)
[84] BOA, Nâme-i Humâyûn de£teri, nr.6, s.98-100.(1704)
[85] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm 93. (1501)
[86] BOA, ADVN nr.790, hüküm 328 (1501)

bi'z-zarûre: Zaruri olarak. "..bi'z-zarûre beş on günlük askerlerinin ta'yînâtı verildikten sonra..." [87]

câ-be-câ: Yer yer. "..cânib-i muhlisânemiz câ-be-câ mürüvvet-i esâlîbleriyle yâd u tezkâr buyurulmak me'mûl-i muhlisânemizdir." [88]

cihetle: Dolayı, için. "Mahall-i mezkûrda mikdâr-ı kifâye peksimed mevcûd bulunmadığı cihetle.." [89]

çâr-nâ-çâr: Çaresiz, ister istemez. "..ekserîsinin telef ü helâkini gördükden sonra çâr-nâ-çâr Rusların taht-ı tasarrufunda olan Hokand kıt'asına ilticâ eylemeğe mecbûr oldum." [90]

ez-ân-cümle: O cümleden olarak, mesela. "..ez-ân-cümle müşevvik-i hicret cürmüyle ithâm edilenlerimiz altı mâh habs cezasıyla mahkûm olmuş.. [91]

ez-cümle: Mesela, bunun gibi. "..ez-cümle ba'zı kerre ahâlî-i İslâmiyyenin muhâcereti teşvik ve ba'zen men' olunduğu gibi.." [92]

ez-cân u dil: İçten gelerek. "..uğur-ı dîn-i mübîn ve devlet-i ebed-rehînimizde ez-cân u dil sarf-ı tâb u tâkat edeceği.." [93]

ez-ser-i nev: Yeni baştan, yeniden. "..sülâle-i Cengiziyeyi ez-ser-i nev ol havâlîde iştihâr-yâfte-i gâlibiyyet etmek vâdîsinde olduğına nazaran.." [94]

fi'l-asl: Aslında. "Gence kal'ası derûn-ı Azerbaycan'da kılâ'-ı sâireye kıyâs olmayup fi'l-asl Devlet-i Aliyye'nin binâsı metîn ü müstahkem bir kal'ası olup..." [95]

fi'l-hakîka: Gerçekten. "mîr-i mûmâ-ileyh fi'l-hakîka reşîd ü fehîm bendeleri olup.." [96]

fi'l-vâki': Gerçekte, hakikaten. "fi'l-vâki' Devlet-i Aliyye'nin han-ı mesfûr üzerine sefer eylemege emr-i şerîfleri olur ise… [97]

[87] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 1334. (yıl 1785)
[88] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-B.(1785)
[89] Mühendis Fâik, Seyâhatnâme-i Bahr-ı Muhît, s.25-32. (1868)
[90] BOA, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, nr.382. (1880)
[91] BOA, HR. SYS, 2592/1, nr.66. (1902)
[92] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma:rûzât,nr.175/23.(1883)
[93] BOA, Nâme-i Humâyûn deft., nr.9, s.148. (1784)
[94] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.7616. (1802)
[95] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 94-M (yıl 1776)
[96] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 94-B, 94-L (yıl 1776)

fî-nefsi'l-emr: İşin aslında. "fî-nefsi'l-emr Revan kal'ası ziyâdesiyle metîn olup.." [98]

gün-be-gün: Günden güne. "..ancak ma'âş maddesine bundan böyle bakılmayup gün-be-gün açıkdan tevcîh ile tekessür etdikçe verilmekden kalup.." [99] "..pervâsızca icrâ kılınan vahşet tevâlî ve gün-be-gün teşeddüd etmekde bulunduğundan.." [100]

güneş gibi zâhir iken: Güneş kadar açık. "..yüz bin amele ta'yîn eyleseler on sene müddetde araba yürür yol açamayacakları güneş gibi zâhir iken.." [101]

gûyâ: Sanki. "..gûyâ biribirleriyle yarın muhârib olacaklar gibi umûr-ı nizâmiyye-i askeriyye ve sâir mühimmât-ı seferiyyelerine leyl ü nehâr ikdâm ü gayret ederler." [102]

hâh nâ-hâh: İster istemez. ".hayme-nişîn olan aşâyirin Kars'dan gayri melceleri olmadığından hâh nâ-hâh hudûd-ı Kars'a firâr u ilticâlarında.." [103]

her çi bâd-âbâd: Ne olursa olsun, ister istemez. "Bu miyânda kudreti olanlar her çi bâd-â-bâd kudreti olanlar hayâtını kar içine atıyor, atamayanlar Emeni kılınçlarına boyunlarını uzadıyordu." [104]

hod-be-hod: Kendi kendine. ".hod-be-hod Rusyaluya mukâvemet ve mukâbele edemeyecekleri ma'lûm-ı sa'âdetleridir." [105]

hodkâmâne: Bencilce. "..Fransızlar hodkâmâne ve dürüştâne hâllere devâm ile.." [106]

husûsâ: Özellikle. "..avları kurt ve tilki ve husûsâ öküz kadar beyaz ayı imiş.." [107]

[97] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 860-M (yıl 1784)
[98] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 860-M (yıl 1784)
[99] BOA Hatt-ı Humâyûn., nr. 31321. (1829)
[100] BOA, HR. SYS, nr.2877/55. (1919)
[101] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 437(1783)
[102] Sadık Rıfat Paşa, Avrupa ahvâli,Müntehabât-ı âsâr, s.1-12
[103] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.9932. (1791)
[104] BOA, HR. SYS, 2872/3, nr.66. (1916)
[105] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L. (1776)
[106] BOA, HR. SYS, 2544-16/16. (1920)
[107] Cerîde-i Havâdis, nr.151. (1843)

imdi: Artık, şimdi, öyleyse. "..imdi yapdurup itmâma irişdürmesin emr idüp buyurdum ki.." [108]

imtisâlen li'l-emr: Emre uymak için. "..imtisâlen li'l-emr ve tahsîlen li-rızâikümü 'l-âlî.." [109]

ke-ennehu: Sanki, güya. "..müzâkere olunan şeylere ke-ennehu ittifâk-ı ârâ ile karâr verildiğine zehâb olunmakda ise de…" [110]

ke-en-lem-yekûn: Hiç yokmuş gibi. "fevka'l-âde münbit ve hem de vâsi' olan arâzîsine nisbeten ahâlî-i mevcûdesi ke-en-lem-yekûn hükmünde olup muhâcirîn iskânı hâlinde muhassenâtı derkârdır." [111]

ke'l-evvel: Eskisi gibi. "..ke'l-evvel miyânede merbût olan ta'ahhüdleri üzerinde sâbit-akdâm oldukları.." [112]

kemâ fi'1-evvel: Önceki gibi. "..lâkin muhafız-ı mûmâ-ileyh icrâ-yı tedâbîr ile kârbân-ı Revanı celb ü tergîb etmekle kemâ fi'l-evvel âmed-şüd üzere oldukları.." [113]

kemâ fi's-sâbık: Geçmişte olduğu gibi. "ebnâ-yı sebîl ve tüccâr Hoy üzerinden gidip gelmekde ve kemâ fi's-sâbık alış veriş etmekde oldukları.." [114]

kemâ hiye hakkıhâ: Hakkıyla. "...mâ-ba'de't-tabî'iyyenin agrâzına kemâ hiye hakkıhâ muttali' olduğuma teşekküren.." [115]

kemâ hüve fi's-sâbık: Eskiden olduğu gibi. "..mu'âvenet-i mâddiyyenin kemâ hüve fi's-sâbık bî-dirîğ buyurulmasını istirhâm eylemek ümniyye-i yegânesiyle gelmişdim." [116]

kemâ hüve hakkıhi: Hakkıyla. "..bu kaziyyeyi dahi kemâ hüve hakkıhi teftîş ü tefahhus idesiz." [117]

[108] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm 585. (yıl 1559)
[109] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 7093. (yıl 1796)
[110] Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede meşveret usûlü hakkında lâyiha, Takvîm-i Vekâyi', nr.188. (1839)
[111] BOA, Y.A. Hus., nr.1763/32. (yıl 1884)
[112] BOA, Cevdet Hâriciye, nr. 4681. (yıl 1791)
[113] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 860. (yıl 1784)
[114] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr 6748-B. (yıl 1795)
[115] Ebû Ali Sînâ (Abdülkerim Efendi), s.2-5. (yıl 1862)
[116] BOA, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, nr.382. (1880)
[117] BOA, A.DVN, nr. 790 hüküm 420. (yıl 1501)

kemâ-kân: Eskiden olduğu gibi. "Dağıstan hanlığı kemâ-kân han-ı mûmâ-ileyhin uhdesine tevcîh ve ihsân-ı humâyûn buyurulmuş olduğundan.." [118]

ke'ş-şemsi fî-vasati'n-nehâr: Gün ortasındaki güneş gibi (açık). "…bu kadar a'dânın mülkünüze tasallutu ke'ş-şemsi fî-vasati'n-nehâr zâhir ü âşikâr iken.." [119]

keyfe mâ-yeşâ: Dilediği gibi. "..bunları keyfe mâ-yeşâ tazyîk eylemekde bulunmuşdur." [120]

keyfe me'ttefak: Hangisi olursa, nasıl rast gelirse. "Taraf-ı hükûmetden keyfe me'ttefak nasb olunan re'îs-i ulemâ hükûmetin arzû ve evâmirine tamâmıyla munkâddır." [121]

külliyen: Tamamen, büsbütün. "levâzımât-ı sâireden külliyen hâlî ve hîn-i zuhûrlarında bir tedârüke destres olmak adîmü'l-imkân ve eyyâm-ı bahâr dahi karîb olmağla..." [122]

lâ-ale't-ta'yîn: Rastgele. "..lâ-ale't-ta'yîn bir mes'ele-i düveliyye zuhûr edince önünü almağa çalışıyorlar.." [123]

lâ-ilâc: Çaresiz. "..her ne kadar kûşiş ü ihtimâm olundu ise de lâ-ilâc bir mikdârı mürur etmişler.." [124]

la-siyyemâ: Özellikle. "..ve lâ-siyyemâ her bir sınıf-ı alîlin ve emrâz-ı sâriyye ashâbının başka olarak velhâsıl her bir şehir ve kasabada ve bazı karyelerde bile zükûr u inâs için müte'addid ve muntazam hastaneler olup.." [125]

lâ-yenkatı': Durmadan. "..Lezgi tâifesi han-ı mesfûrun Kâhıt ülkesini lâ-yenkatı' nehb ü gâret idüp.." [126]

leffen: Dürülü ve iliştirilmiş olarak. "..derûn-ı arîzama leffen takdîm Medenî Ağa'nın varakasından…" [127]

[118] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 31321. (yıl 1829)
[119] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 40705-E. (yıl 1827)
[120] BOA, Y. Mtv. nr.210/109. (yıl 1901)
[121] BOA, Y. Mtv. nr.210/109. (yıl 1901)
[122] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 1251-F. (1783)
[123] BOA,Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât, 205/25. (1900)
[124] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6702-B. (yıl 1804)
[125] Mustafa Sami Efendi, Avıupa Risalesi s.25-39.(1840)
[126] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 58-A. (yıl 1785)

li-ecli'l-maslaha: İş icabı. "Bundan akdemce Hoy hanı tarafından li-ecli'l-maslaha Der-aliyye'ye vârid Hüseyn Ali Bey'e.." [128]

li-ecli't-ticâre: Ticaret için. "İtalya Devteti tüccâr-ı mu'teberânından olup li-ecli't-ticâre Buhara'ya gitmiş oldukları hâlde ba'zı zan ve iştibâha mebnî ahz u habs olunmuş olan.." [129]

li-maslahatin: İş icabı. "ale'l-usûl hükûmet-i âidesinden evrâk-ı mürûriyye ahzıyla li-maslahatin çâr-aktâr-ı âlemde seyâhat ise hükûmât-ı medeniyyeye mensûb her ferde te'mîn edilmiş hukûk-ı tabî'iyyedendir." [130]

ma'a hâzihî: Bunun yanı sıra. "Hükûmet-i mahalliyye 'inde'l-îcâb kendü tasavvurâtını sektedâr edebilecek müstakil ve ma'a-hazihî mütemevvil bir kısım müslimân ashâb-ı emlâkin vücûdını arzû etmediginden.." [131]

ma'al-kasem: Yemin ederek. "..bi'l-hâssa orduya 'âid olan işlerinde mümâna'at gösterdiklerini ma'a'l-kasem arzeylerim.." [132]

ma'a'l-mecbûriyye: Mecburen. "..nihâyetü'l-emr Rus'un Van hudûdunu tecâvüz etmesi üzerine ma'a'l-mecbûriyye ma'a-âile Van'dan çıkdım." [133]

ma'a'l-mesârr: Memnuniyetle. "..bu bâbda bir de komisyon-ı mahsûs teşkîl kılındığı ma'a'l-mesârr istihbâr kılınmışdı."' [134]

ma'a-âile: Aileyle birlikte. "nihâyetü'l-emr Rus'un Van hudûdunu tecâvüz etmesi üzerine ma'a'l-mecbûriyye ma'a-âile Van'dan çıkdım." [135]

ma'a-hâzâ: Bununla beraber. "..ma'a-hâzâ Afganistan ahâlîsi umûmen Hanefiyyü'l-mezheb ve beş altı milyon nüfûsdan mürekkeb olarak.." [136]

ma'a-mâ-fîh: Böyle iken. "..firârîlerin ta'kîbine geldiğimizi ve ma'a-mâ-fîh telefât-ı hayvândan başka bir şey olmadığından teslîm olurlarsa mutasarrıf beyin afvedeceğini söyledim.." [137]

[127] BOA, Cevdet-Hâriciye, nr.3629. (1828)
[128] BOA, Cevdet-Hâriciye, nr.9166. (1784)
[129] BOA, İrâde-Hâriciye, nr.11667. (1863)
[130] BOA, HR.SYS 259/1, belge nr.65 (yıl 1903)
[131] BOA, Y.A. Hus., nr.413/8. (yıl 1901)
[132] BOA, HR.SYS 2872/2, belge nr.167-175 (yıl 1916)
[133] BOA, HR.SYS 2872/2, belge nr.19-33 (yıl 1916)
[134] BOA, Y. Mtv. nr.175/183. (yıl 1898)
[135] BOA, HR.SYS 2872/2, belge nr.19-33 (yıl 1916)
[136] BOA, İrâde-Hâriciye, nr.16642/3. (yıl 1877)

ma'an: Birlikte. "..âcil tahrîrâtıyla ma'an ma'rûz-ı atebe-i ulyâ-yı şâhâneleri kılındığı,." [138]

ma'a't-te'essüf: Yazık ki, esefle. "..mesele-i fi'liyyeye gelince; Türkiye'nin vaziyet-i hâzırası bu adaların bizde kalmaları ümidini ma'a't-te'essüf bahş etmemekte ise de.." [139]

matviyyen: Dürülü, sarılı olarak. "..tahrîrâtın tercemesi dahi matviyyen arz u tesyîr olunmağla.." [140]

melfûfen: Sarılı olarak. "..bu def'a derûn-ı arîza-i çâkerâneme melfûfen hâk-i pây-i devletlerine irsâl olunmağla.." [141]

min-cihetin: Bir yönden. "..ammâ insâf olunsa min-cihetin ma'zûr bulunmuşlardır." [142]

mine'l-cümle: Meselâ. "..bu bâbda dahi mülâhazât-ı lâzimeyi muhtevî ve mine'l-cümle protokolün ta'dîli zımnında vukû' bulacak talebin.." [143]

min gayri resmin: Adet dışı olarak. "Sefîr-i mûmâ-ileyhin kangı gün ve ne vaktde min-gayri resmin mâbeyn-i humâyûn-ı şâhâne cânib-i eşrefine azimeti emr ü fermân buyurulur ise.." [144]

minvâl-i meşrûh: Açıklandığı üzere. "..inşâallahu te'âlâ vusûlünde minvâl-i meşrûh üzere hüsn-i himmet-i hânîleri meczûmen melhûz-ı humâyûnumdur." [145]

minvâl-i muharrer: Yazıldığı üzere. "..mezbûre Safâ Hatun ber minvâl-i muharrer ile'l-vefât mutasarrıfa olup.." [146]

mû-be-mû: İnceden inceye. "..elçilerinin takrîr-i sıhhat-pezîrlerinden mû-be-mû muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı veliyyü'n-ni'amâneleri buyuruldukda.." [147]

[137] BOA, HR.SYS 2872/2, (yıl 1916)
[138] BOA, Cevdet-Dâhiliye, nr.11750. (1780)
[139] BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı, 9/75/3 Şubat 1922
[140] BOA, Y.A. Hus., nr.412/8. (yıl 1900)
[141] BOA, Hatt-ı Hümâyûn,, nr. 6686 (1802)
[142] Maârife dâir, Tercümân-ı Ahvâl, nr.34, s. 1-3, (yıl 1861)
[143] BOA, HR. HMS. İŞO, nr. 36/4 (1915).
[144] BOA, İrâde-i Dâhiliye, nr.60716(1877).
[145] BOA, Nâme-i Humâyûn deft., nr.5, s.219-220. (1696)
[146] Antep şer'iye sicili, nr.103 (yıl 1727)
[147] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-A. (1785)

müceddeden: Yeniden, tekrar. "..işbu çârsû-yı kebîr bin üç yüz on dört sene-i bahriyyesi Rebî'ü'l-evvelinde müceddeden ta'mîr olunmuşdur." [148]

mücerred: Sadece, yalnızca. "Avrupalılar bu lisân-ı dil-pezîrin tahsiline cân u dilden arzû-keş oldukları hâlde mücerred beyân olunan yolsuzlukdan neş'et eden su'ûbet hasebiyle öğrenemeyip..." [149]

mülâbesesiyle: Münasebetiyle. "İşbu vâki' olan takrîrini kaleme alması sipâriş olunmak mülâbesesiyle Fransiyyü'l-ibâre olarak kaleme alup.." [150]

nev'an-mâ: Bir bakıma. "Gerçi bu meveddetin temâdî edeceği Ermeni fesedesini iyiden iyiye safahât-ı te'emüle daldırdığı nev'an-mâ rû-nümâ idi.." [151]

nihâyetü'l-emr: İşin sonunda, nihayet. "nihâyetü'l-emr Rus'un Van hudûdunu tecâvüz etmesi üzerine ma'a'l-mecbûriyye ma'a-âile Van'dan çıkdım." [152]

onat (vechle): İyi bir şekilde, güzelce. "Bu hususları onat fikr idüp.." [153] "Onat vechle teftiş ü tefahhus idesiz, göresiz." [154]

pey-â-pey: Birbiri ardınca. "Bundan sonra dahi tedârük olunan ahbâr u havâdisât pey-â-pey hâk-i pây-i âlîlerine tahrîr olunmakda kusûr olunmayacağı.." [155]

pey-der-pey: Birbiri ardınca. "..tarîk-i Anamuru güşâd etdirdikden sonra pey-der-pey kendüye mu'âvenet ve külliyyetlü takviyet verildiğinden.." [156]

refte refte: Gittikçe, gitgide. "..ve bu kâ'ide ile refte refte zî-kudret hânedân hânedânzâde çoğalup.." [157]

rûz-be-rûz: Günden güne, gitgide. "..beynlerinde buğz u adâvet ve rûz-be-rûz iştidâd-ı küdûretleri vâki' olup.." [158]

[148] İstanbul'da Kapalıçarşı giriş kapısındaki sultani yazı.
[149] Tercümân-ı Ahvâl, nr.34, s. 1-3, (yıl 1861)
[150] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 36547. (1713)
[151] BOA, HR. SYS 2872/2, belge nr.56-62 (1916)
[152] BOA, HR. SYS 2872/2, belge nr.19-33 (1916)
[153] BOA, Mühimme defteri, nr.32, hüküm 1134. (1564)
[154] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm 30. (1501)
[155] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.40705-E. (1827)
[156] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L. (1776)
[157] Sadık Rıfat Paşa, Avrupa ahvâli, Müntehabât-ı âsâr, s.1-12
[158] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6680-B. (1800)

re'ye'l-ayn: Kendi gözüyle görerek. ".adem-i muhâlefetlerin re'ye'l-ayn müşâhede etmiş olduğu.." [159]

tebdîlen: Değiştirilerek. "..ve bir yüzbaşının mevcûd beşinci rütbe mecîdî nişânının yerine tebdîlen dördüncü rütbe mecîdî nişânı i' tâ edilmişdir." [160]

teberrüken: Uğur ve bereket olarak. "Kaşgar ile civâr memâlikde lihye-i saâdet-i cenâb-ı risâlet-penâhî bulunmadığından bahisle teberrüken bir lihye-i saâdet ihdâ ve i'tâsı istid'âsına dâir.." [161]

vechen mine'1-vücûh: Hiçbir yönden. "..bu makûle hudûd-ı Devlet-i Aliyye'ye tevârüd eden olur ise vechen mine'l-vücûh kabûl olunmayarak.." [162]

vech-i meşrûh: Açıklanan tarzda. "Bir sûreti Revan hanı Mehmed Han'a vech-i meşrûh üzre..." [163]

vech-i muharrer: Yazıldığı üzere. "Hânân-ı mûmâ-ileyhimin vech-i muharrer üzre ittihâd u ittifâkları ber-kemâl olduğundan..." [164]

ve illâ: Yoksa. "Sebeb-i ma'nâ içün her biri her cânibe perâkende olmuşlar ise fe-bihâ, ve illâ bir yerde cem'iyyet ile konmayup basîret üzre olasın kim..." [165]

yek-dil ü yek-cihet: Birleşerek. "..cümlesi yek-dil ü yek-cihet olarak.." [166]

yevmen fe-yevmen: Günden güne, gittikçe. "Mukaddemâ Dağıstan'dan celb olunması emr ü fermân buyurulan Lezgi tâifesinden yevmen fe-yevmen ellişer ve altmışar nefer piyâde ve süvârî vürûd ederek.." [167]

zeylen: Ek olarak. "Sefâret-i müşârün-ileyhâdan bu kerre zeylen vürûd eden..." [168]

b. Kesinlik zarfları. Belgelerde geçen klişe zarflardan durum zarfları içinde sayıca, niteleme, zaman ve miktar zarflarından sonra gelirler:

[159] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.339(1783).
[160] BOA, Harbiye Taltîfât-Tevcîhât, dosya nr. 67/5 (l917)
[161] BOA Yıldız Sadaret Husûsî Ma:rûzât,nr.337/133.(1895)
[162] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6686(1802).
[163] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.9, ss.221-222. (1788)
[164] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6748-A(1795).
[165] BOA, mühimme defteri nr. 3, hüküm 863. (yıl 1560)
[166] BOA, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, nr.382. (1880)
[167] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.860 (1784)
[168] BOA, Y.A. Hus., nr.412/8. (1900)

alâ-cenâhi'l-isti'câl: Hemen, çabucak. "..vezîr-i müşârün-ileyh dahi alâ-cenâhi'l-isti'câl der-i devlet-medâra arz u inhâ eyleye…" [169]

alâ-eyyi hâlin: Her nasıl olsa. "alâ-eyyi hâlin bu gece Üsküdar'a geçip azîmet etdirileceği ma'lûm-ı şâhâneleri buyurulmak içün..." [170]

alâ kile't-takdîreyn: Her iki hâlde de. "hey'et-i mezkûreye cihet-i askeriyyeden başka dâhil olacak iki zâtın mülkiyyeden veya ilmiyyeden mi olacağının ve alâ kile't-takdîreyn harcırâhları tesviye etdirilmek üzere ismlerinin iş'ârı menût-ı himmet-i atûfîleridir efendim." [171]

ale't-ta'cîl: Hemen. "girü ale't-ta'cîl yazup i'lâm idesiz." [172] "ale't-ta'cîl bir gün ve bir sâ'at tevakkuf itmeyüp…" [173]

be-heme-hâl: Elbette, mutlaka. "..cism-i memleket be-heme-hâl helâk veyâhûd bî-mecâl olur." [174]

be-her-hâl: Her hâlde. "Kırım ordusu be-her-hâl tedârükât-ı kaviyyeye mevkûf olmakdan nâşî.." [175]

ber-vech-i isticâl: Hızlıca, çabucak. "..mukayyed olup ber-vech-i isti'câl kesdürmek bâbında ihtimâm eyleyesiz." [176]

bi-eyyi hâlin: Mutlaka. "Vakit fevt olmadın bi-eyyi hâlin imdâdlarına erişmenüz lâbüdd ü lâzımdur." [177]

bi-eyyi tarîkin(vechin) kân: Herhangi bir şekilde. "…bi-eyyi tarîkin kân ehl-i fesâdı ele getürüp…" [178]

icâleten: Hemen, acilen. "fi'l-hakîka müşârün-ileyhe icâleten külliyyetlü akça irsâli muktezî idügi.." [179]

[169] BOA Cevdet Hariciye, nr.1394, (yıl 1723).
[170] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr. 963, (yıl 1780).
[171] BOA, İrâde Husûsî, nr. 48. (yıl 1900)
[172] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.100 (yıl 1501)
[173] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.54 (yıl 1501)
[174] Mehmed Said, Mecmûa-i Fünûn, 5/186-196. (1862)
[175] BOA, A. DVN, nr.1, hüküm 56. (1778)
[176] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm 463. (yıl 1559)
[177] BOA, Nâme-i Humâyûn deft. nr. 5, s.219-220 (1696)
[178] BOA, mühimme defteri nr.6, hüküm:1001 (yıl 1564).

mu'accelen: Hemen. "...muaccelen mezbûrile bildüresin." [180]

müsâra'aten: Çabucak, hemen. "İrsâli muktezî olan akçanın icâleten ve müsâra'aten Der-aliyye'den hazîne-bend ile ordu-yı humâyûna irsâl buyurulması.." [181]

c. Üleştirme zarfları. Durum zarfları içinde sayıca en az olanlardır:

ale'l-infirâd: Birer birer. "ale'l-infirâd yedlerinden memhûrlu senedâtlann i'tâ idüp…" [182]

ale'l-müfredât: Döküm hâlinde, birer birer. "...sanduk muhteviyâtının neden ibâret olduğunun me'mûrları tahtında olarak ale'l-müfredât beyân edilmesi zımnında.." [183]

yegân yegân: Birer birer. "..alenen itâle-i dest-i tasarrufdan hâlî olmadığı yegân yegân havânîn-i mûmâ-ileyhimin ma'rûzâtlarından ve elçilerinin takrîr-i sıhhat-pezîrlerinden mû-be-mû muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı veliyyü'n-ni'amâneleri buyuruldukda.." [184]

Zaman zarfları. Belgelerde geçen klişe zarflar içinde niteleme zarflarından sonra en çok kullanılan zarflardır:

ahîren: En son olarak. "Rusyaluların ahîren ta'dîl-i hudûd ile istedikleri arâzînin nokta-i ahîresi Serahs'a iki bin kadem kadar takarrüb eylemekde olduğundan" [185]

ahyânen: Ara sıra. "...şu kadar ki ahyânen serkeşlikleri zuhur eyledikde.." [186]

ale'd-devâm: Dâimî surette, dâimâ. "sû-yı dil-cû-yı kirâmîlerine olan hulûs-ı tâmm müstelzim-i ezkâr-ı 'ale'd-devâm olmakdan nâşî…" [187]

[179] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 9992,9978. (yıl 1790)
[180] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:210(1559)
[181] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.9992, 9978(1790).
[182] BOA,Cevdet Hâriciye, nr.4681 (yıl 1791)
[183] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, 296/108(1894)
[184] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.50-A. (1785)
[185] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma:rûzât,nr.219/29.(yıl 1888)
[186] Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi, s.25-39 (yıl 1840).
[187] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-B (yıl 1785).

ale'l-ittisâl: Aralıksız. "ale'l-ittisâl ol cânibün ahvâli ile sıhhat ü selâmetünüzi atebe-i ulyâma i'lâm itmekden hâlî olmayasız…" [188]

ale's-sabâh: Sabahleyin. "ale's-sabâh mihmândârlar bu husûsa vâkıf olmuşlar iken…" [189]

ale's-seher: Seher vakti, sabahleyin. "..ale's-seher Rastoniçe nâm mahalde üç dört yüz kadar eşkıyâya bi't-tesâdüf…" [190]

ale't-te'âkub ve't-tevâlî: Aralıksız. "..keyfiyyet-i hâllerin muttasıl bildürmekden hâlî olmayasız." [191]

an-kadîmi'l-eyyâm: Eskiden beri. "bir nice timar var ki an-kadîmi'l-eyyâm resm-i ağnâmı bizüm idügi..." [192]

ânifen: Demincek. "ânifen zikr olunan mâddeden sonra ferîklik rütbesine nâil oldum" [193]

an-karîb: Yakından, çok zaman geçmeden. "eyle olsa bu ma'nânun vukû'ı benüm hâtır-ı âtırumda an-karîb tamâm ve mukarrerdür…" [194]

ba'dehu: Ondan sonra. "ba'dehu ma'rifet-i şer'le keşf olundukdan sonra…" [195]

ba'de'l-yevm: Bundan sonra, artık. "...ba'del-yevm cemî'-i avârız-ı dîvâniyyeden emîn ve mu'âf ve müsellem ola…"196 "..vusûl buldukda ba'de'1-yevm penç-yekden hâsıl olan akçayı kıdvetü'l-emâcid Muzaffer zîde kadruhu ma'rifetiyle yarar oğlanlar alup gönderesin.." [197]

[188] BOA, mühimme defteri nr.6, hüküm:1152 (yıl 1564).
[189] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr 1595, (yıl 1783).
[190] BOA, HR. SYS nr.250/1 belge nr.96. (yıl 1892)
[191] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:458(yıl 1559)
[192] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.100 (yıl 1501)
[193] Tezkire-i Napolyan, s. 2-8 (yıl 1872)
[194] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.407 (yıl 1501)
[195] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr 1595, (yıl 1783).
[196] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.154 (yıl 1501)
[197] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:742(yıl 1560)

ba'demâ: Bundan sonra. "Beylerden biri ba'demâ kendilerinin dahi âsâr-ı vefîreden berü muttasıf oldukları sadâkat-ı kâmile ile hizmet eyleyeceklerini te'mîn etmişdir." [198]

ba'de'n-nazar: Bakıp gördükten sonra. "Ba'de'n-nazar bu hükm-i şerîfi elinde ibkâ idesiz." [199]

ba'de's-sübût: Sabitleştikten sonra. "..üzerlerinde güzeşte hakkı var ise ba'de's-sübût tahvîline düşen hakkın hükm idüp bî-kusûr alıviresin." [200]

ba'd-ez-ân: Ondan sonra. "Ba'd-ez-ân mersûm Eşbethar Acem tarafında olan köprüye dört yüz nefer soltat gönderüp.." [201]

ba'd-ez-în: Bundan sonra. "..bi-mennihi te'âlâ rehîn-i ilm-i şerîfleri oldukda ba'd-ez-în dahi ibrâz-ı âsâr-ı muvâlât-kârîye himmetleri mem'mûl-i hâlisânemizdir." [202]

bağteten: Aniden. "..hıtta-i Kırım'ı bağteten istîlâ eyledikleri…" [203]

bir ân akdem (bir an akdem bir ve dakika mukaddem)**:** Bir an önce. "Bir ân akdem itmâm u ikmâline isti'câl olunacağı.." [204]

bu hılâlde: Bu arada. "..bu hılâlde hân-ı mersûm resîde-i dereke-i bi'se'l-masîr olup.." [205]

bundan akdemce: Bundan önce. "Buhara hâkimi Haydar Şâh tarafından bundan akdemce südde-i mekârim-udde-i şâhânelerine musâdakat-nâme teblîğine me'mûren Kırım'dan sefîne ile der-bâr-ı saltanata bast-ı kâlîçe-i sefâret iden elçi.." [206]

çend mâhdan berü: Birkaç aydır. "çend mâhdan berü bi'd-defe'ât Gence kal'ası mesfûr İrakli Han tarafından mahsûr olunduğu.." [207]

[198] BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, 162/57 (1879)
[199] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm nr.22 (yıl 1501)
[200] BOA, mühimme defteri nr.6, hüküm:1001 (yıl 1564).
[201] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6677-A. (1803)
[202] BOA, İrâde-Hâriciye, nr. 15225. (1872)
[203] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr. 9, s.221-222 (1788)
[204] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.908. (1784)
[205] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 1743. (1798)
[206] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.7618. (1802)
[207] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 94-B, 94-L. (1776)

çend müddetdir: Kaç zamandır. "..ilâc i'âdesine me'mûr olup çend müddetdir Kars muhâfızı Mehmed Paşa kulları nezdinde beyhûde ikâmet üzre olan Abdullah Han'ın dahi i'âdesi paşa-yı mûmâ-ileyhe tahrîr olunduğu.." [208]

çend rûz akdemce: Birkaç gün önce. "..bir kıt'a mufassal darâ'at-nâme-i bendegânem târîh-i arîza-i ubûdiyetimden çend rûz akdemce takdîm-i atebe-i felek-mertebe-i veliyyü'n-ni'amîleri kılınmışidi." [209]

çend rûz ilerüce: Birkaç gün önce. "Tiflis hanı dahi han-ı mûmâ-ileyhin zuhûrından çend rûz ilerüce ihtişâd eylediği askeriyle kal'adan taşra altı sâ'at mesâfede Hasan suyu ta'bîr olınur mahalde otururken.." [210]

çend rûz mukaddem: Birkaç gün önce. "..pîşgâh-ı veliyyü'n-ni'amîlerine inbâ zımnında çend rûz mukaddem Necîb Efendi bendeleri tarafına işâret kılınmış olmağın.." [211]

çend rûz zarfında: Birkaç gün. "..inşâallahu te'âlâ çend rûz zarfında vilâyetlerine müdâfa'aları müyesser oldukda.." [212]

çend sene akdem: Birkaç yıl önce. "Bu dâ'îeri bundan çend sene akdem taraf-ı Hicâz'a azîmet ve farzullahı edâ eyleyüp.." [213]

dâimen ve müstemirren: Daima. "Devlet-i Aliyyemin dâimen ve müstemirren niam ve eltâf-ı cezîlesine mazhariyyete..." [214]

dem-be-dem: Daima;arasıra. "..ile dem-be-dem izdiyâd u iştidâd bulmak müyesser ola." [215]

der-'akab: Ardından, akabinde. "..der-'akab hanı mesfûr tarafına âzim olduğunu dahi müşâhede etmiş olduğu.." [216]

eben an-ceddin: Kuşaktan kuşağa. "kadîmden eben an-ceddin Devlet-i Aliyye-i ebedü'd-devâmın bende-i dîrînelerinden olup…" [217]

[208] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 6702-B. (1804)
[209] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 6722. (1798)
[210] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 6694. (1795)
[211] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 34805. (1827)
[212] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.1334.(1785)
[213] BOA, HR. SYS, nr.4/1. (1849)
[214] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr. 9, s. 221-222. (yıl 1788)
[215] BOA, Nâme-i Humâyûn deft., nr.5, s.197-198. (1710)
[216] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.339.(1783)

el-ân: Şu anda, hâlen. "mûmâ-ileyhin taht-ı tâbi'iyyetinde olup.." [218]

evvel-be-evvel: Her şeyden önce, evvela. "İşbu husûslar evvel-be-evvel cânib-i şerîflerine tahrîr ve ifâde-i lâzime-i umurdan idügi.." [219]

el-hâletü hâzihi: Şimdi, hâlen. "..el-hâletü hâzihi fermân-ı şerîfimiz üzre müşârün-ileyh serdâr asâkir-i nusret-şi'âr ile bi-inâyeti'llahi te'âlâ Şirvan'a dâhil oldukları i'lam olunmağın.." [220]

el-yevm: Hâlâ. "El-yevm derûn-ı Tiflis'de külliyyetlü Moskovlu olmayup... [221]

fî-mâ-ba'd: Bundan sonra. "..fî-mâ-ba'd dahi her hâlde sıdk-ı niyyet ve hulûs-ı taviyyet ile dîn-i mübîn ve Devlet-i Aliyyemize muvâfık hidemât-ı celîle ve mesâ'î-i cezîle melhûz-ı humâyûnumuz olmağla" [222]

fî-vaktinâ hâzâ: Zamanımızda. "...milel-i ütemeddine miyânında mevcûd olan ulûm ve sanâyi'i tefahhusa mecbûr olarak fî-vaktinâ hâzâ dünyâda en ilk millet olmuşlardır." [223]

halefen an selef: Kuşaktan kuşağa. "Han-ı mûmâ-ileyh halefen an-selef ol diyârın hükümdârı olmayup…" [224]

hâliyâ: Hâlen. "hâliyâ şöyle arz olundu ki.." "..hâliyâ bunlardan nesne taleb idüp ta'addî iderlermiş." [225]

hemvâre: Daima. "Bâkî hemvâre eyyâm-ı sa'âdet ü ikbâl-i ebediyyü'l-ittisâl bâd." [226]

her-bâr: Her zaman, her defa. "..ve asâkir-i mürettebe sefâyin-i muntazamaları her-bâr ta'lîm ü ta'allüm üzere olup lede'l-hâce hâzır u âmâde sûretinde bulunup.." [227]

[217] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 94-M (yıl 1776)
[218] BOA, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, nr.382. (yıl 1880)
[219] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.6679-A.(1800)
[220] BOA, mühimme defteri, nr. 32, hüküm 456. (yıl 1578)
[221] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 339. (yıl 1783)
[222] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.7, s 65-66./1723
[223] Tarih-i Amerika (terc. Ali Rıza), vrk.2a-3b (1858)
[224] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 36547. (yıl 1713)
[225] BOA, A.DVN, nr. 790 hüküm 98. (yıl 1501)
[226] BOA, Nâme-i Humâyûn deft., nr.6, s.197-198. (1710)

ilâ-hâzihi'l-ân: Bu ana dek. "..ilâ-hâzihi'l-ân cemî'-i umûr u şü'ûnda alâ-hasbe'l-emr ve'l-fermân amel ve hareket ile…" [228]

ilâ-inkırâzi'd-devrân: Kıyamete dek. "..ilâ-inkırâzi'd-devrân mâye-i mübâhât olacak vechle.." [229]

inde'l-îcâb: Gerektiginde. "..inde'l-îcâb kendi kumandanlarına ve me'mûrlarına bilâ-te'hîr lâzım gelen me'zûniyyeti i'tâ eylemekliğini şimdiden ta'ahhüd ederler.." [230]

inde'l-iktizâ: Gerektiginde."Bosna muhâcirlerinin inde'l-iktizâ havâlî-i hudûdiyyeye ba'îd mevâki'de iskân edilecekleri tabî'îdir." [231]

kadîmü'l-a'vâmdan: Eskiden beri. "..kadîmü'l-a'vâmdan ilâ-hâzihi'l-ân mâbeynimüzde olan hüsn-i sebkat ve vüfûr-ı mahabbet muktezâsınca…" [232]

kadîmü'l-eyyâmdan: Öteden beri. "Siz dahi kadîmü'l-eyyâmdan atebe-i ulyâmuza sadâkat u ihlâs ile intisâb u ihtisâs etmiş kadîmî dostumuz olduğunuz ecilden.." [233]

ledâ şerefi'l-vusûl: Varıp teşrif ettiğinde. "inşâallahu ta'âlâ ledâ şerefi'l-vusûl mîr-i mûmâ-ileyh fi'l-hakîka reşîd ü fehîm bendeleri olup çend mâhdan berü bu havâlînin cümle keyfiyyâtına vâkıf olmağla mantûkından ma'lûm-ı âlîleri buyurulur." [234]

lede'l-hâce: Gerektiğinde. "ve asâkir-i mürettebe sefâyin-i muntazamaları her-bâr ta'lîm ü ta'allüm üzere olup lede'l-hâce hâzır u âmâde sûretinde bulunup.." [235]

lede'l-îcâb: Gerektiğinde. "Bosna'da mevcûd asâkirin lede'l-îcâb ta'lîm etmeleri içün..." [236]

[227] Sadık Rıfat Paşa, Avrupa ahvâli,Müntehabât-ı âsâr, s.1-12
[228] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.5, s 23-25. (yıl 1688)
[229] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.7, s 237-239.(yıl 1731)
[230] BOA, Mu'âhedenâmeler, nr.56/15. (1879)
[231] BOA, HR.HMS İŞO, nr.29/2-4, belge 18/2 a, b. (1910)
[232] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm 893. (yıl 1560)
[233] BOA, Mühimme defteri, nr.32, hüküm 456. (1578)
[234] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 94-B, 94-L (yıl 1776)
[235] Sadık Rıfat Paşa, Avrupa ahvâli, Müntehabât-ı âsâr, s.1-12
[236] BOA, HR.SYS 259/1, belge nr.26-31 (yıl 1906)

lede'l-iktizâ: Gerektiğinde. "lede'l-iktizâ hudûdda bulunan vüzerâ ve mîr-i mîrâna.." [237]

lede'l-kırâ'e: Okunduğunda. "..melfûflarıyla Meclis-i Vükelâda lede'l-kırâ'e zikr olunan talîmâtnâme mündericâtı muvâfık görünmüş.." [238]

lede'l-vusûl: Varıp ulaştığında. "..lede'l-vusûl inâyet ü ihsânım olan hil'at-ı fâhire kisve-i zâhiremi hutuvât-ı ta'zîm ü iclâl ile istikbâl ve iktisâ eyledikden sonra…" [239]

lede'l-vürûd: Geldiğinde. "Sâlih Bey kulları Çıldır valisi vezîr-i mükerrem Süleyman Paşa tarafına lede'l-vürûd.." [240]

lede't-tahkîk: İncelenip araştırıldığında. "..Mehmed Efendi dâ'îleri tarafından lede't-tahkîk bunların zükûr u inâs on nefer olarak Rusya devleti himâyesinde olup.." [241]

mâ-dâme'l-hayât: Yaşadıkça. "..bundan böyle mâ-dâme'l-hayât ol makâm-ı mübârekde bi'l-ikâme.." [242]

mâ-tekaddem: Önceleri. "..oğullarıyla mâ-tekaddemden Akpınar yolın görüp gözedüp.." [243]

min ba'd: Bundan sonra. ".min ba'd münâza'a ve mütâlebeye müeddî bir hâlet kalmamak üzere..." [244]

mine'l-kadîm: Eskiden beri. "İngiltere ahâlîsi mine'l-kadîm iki fırka olarak birine Tory ve diğerine Whig ta'bîr olunup.." [245]

mu'ahharen: Sonradan, bilâhere. "Kont Ziçı tarafından mu'ahharen Bâb-ı Âlî'ye teklif olunan mukâvelenâme hakkında.." [246]

[237] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr 6748. (yıl 1795)
[238] BOA, BEO, dosya nr. 54/2, belge 342984.(1919)
[239] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.7, s 229. (yıl 1730)
[240] BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr 1595, (yıl 1783).
[241] BOA, İrâde-Meclis-i Vâlâ, nr. 6455. (yıl 1850)
[242] BOA, İrâde-Meclis-i Vâlâ, nr. 9114. (1852)
[243] BOA, A.DVN nr.790, hüküm nr.244 (1501)
[244] BOA, Cevdet Hariciye, nr. 1349, (yıl 1731).
[245] Seyâhatnâme-i Londra, s 53-55, (1852).
[246] BOA, Mu'âhedenâmeler, nr.56/8. (1909)

mukaddemâ: Önceden. “mukaddemâ Nâdir Şâh vaktinde Gence kal’asına ecdâdınız vezîr İshak ve Yusuf Paşa merhumlar tarafından kemâliyle mu’âvenet olunduğuna binâen.." [247]

mukaddemce: Önce, önceden. “Bu def’a kendüden mukaddemce Tebriz’e gönderdiği Süleyman Han ma’iyyetinde..” [248]

muttasıl: Aralıksız, biteviye. "Keyfiyyet-i hâllerin muttasıl bildürmekden hâlî olmayasız.” [249]

rûz u şeb: Gece gündüz, daima. “..cümlemiz rûz u şeb du’â-yı pâdişâhîyle meşgûl olarak..” [250]

sâbıkâ: Evvelce. “sâbıkâ üzerüme yazılmış müsellemlik çiftliğüme Emirze nâm kimesne nizâ’ idüp..” [251]

sâl-be-sâl: Yıldan yıla. “Ellerine ol vechle temessükler virildi ki sâl-be-sâl ta’yîn olunan hâsılların sâhib-i tîmâra ber-vech-i nakd edâ ideler.” [252]

şimdiki hâlde: Hâlen. “Şimdiki hâlde sen ki sancak begisin..” [253]

vaktâ: Ne vakit, o zaman. "vaktâ mezkûr tiyatronun duhûliyyesi elli beş guruşa olup.." [254]

vakten mine’l-evkât: Herhangi bir zaman. "..her bir ahz u i’tâlarında sened ve temessük tahrîriyle vakten mine’l-evkât dâiye-i tezvîr ü inkâra ugramakdan masûn olurlar”. [255]

Miktar zarfları. Belgelerde geçen klişe zarflar içinde niteleme ve zaman zarflarından sonra en çok kullanılan zarflardır:

[247] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L(yıl 1776).
[248] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 6748-B. (1795)
[249] BOA, mühimme defteri nr.3, hüküm no:458(1559)
[250] BOA, Yıldız Mütenevvi Ma’rûzât, nr. 14/95.(1883)
[251] BOA, A.DVN, nr.140, hüküm nr.257 (1501)
[252] BOA, Tapu Tahrîr Defteri, nr. 211. (1542)
[253] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm 21. (1501)
[254] Seyâhatnâme-i Londra, s 53-55. (1852)
[255] Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi, s.25-39. (1840)

âlâ-hasbe'l-emr ve'l-fermân: Emir ve ferman gereğince. "ilâ hâze'l-ân cemî'-i umûr u şü'ûnda alâ-hasbe'l-emr ve'l-fermân amel ve hareket ile iftihar eder bende-i sadâkatkârı olup…" [256]

âlâ hidetin: Ayrıca. "..der-i devlet-medâra tevârüd eden rnekâtîb-i mergûbenizin 'alâ hidetin tafsîlen ecvibe-i meveddet-iştimâli ketb ü irsâl olunmak üzere…" [257]

alâ kadri't-tâka: Güç yettiğince. "cânib-i senâkârlarından alâ kadri't-tâka zahîre ve asker ile muâvenet olunduğu…" [258]

alâ kavlin: İddiaya göre. "alâ kavlin söyleşmek için ceneral-i mersûm yanına gider iken; vesvese ile avdet ve firâr etmişdir." [259]

alâ merâtibihim: Derecelerine göre, sırasıyla. "On kadar vücûhdan kimesneye alâ merâtibihim esb-i müzeyyen ve sevb-i semmûr virilüp…" [260]

belegan mâ-belâg: Çok kâfî derecede. "...bu beyânât belegan mâ-belâğ bir tekzîbnâme dimekdir." [261]

ber-vech-i zîr: Aşağıdaki gibi. "..ma'rûzât-ı lâzime-i bendegânemi ber-vech-i zîr hulâsa ederek.." [262]

bi'd-defe'ât: Defalarca. "çend mâhdan berü bi'd-defe'ât Gence kal'ası mesfûr İrakli Han tarafından asker-i vefîre ile mahsûr olunduğu…" [263]

bi-ecma'ihim: Hep, bütünüyle. "İki kıt'a kağıd bi-ecma'ihim atebe-i ulyâlarına arz olunmağla..." [264]

bi-esrihim: Hep birlikte. "Mektûb gönderüp Ardahan kulları kethüdası olan Ali'den bi-esrihim kadıya varup şikâyet idüp…" [265]

[256] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.5, ss.23-25, (yıl 1688).
[257] BOA Cevdet Hariciye, nr. 1394, (yıl 1723).
[258] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L (yıl 1776)
[259] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.36217 (yıl 1827)
[260] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.1334 (yıl 1785)
[261] BOA,Yıldız Mütenevvi Ma'rûzât, 205/25 (1900)
[262] BOA, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, nr.382. (1880)
[263] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-B, 94-L (yıl 1776)
[264] BOA,Cevdet Dâhiliye, nr.15122 (yıl 1783)
[265] BOA, mühimme defteri 3, hüküm nr:1382 (yıl 1560)

bi'l-külliyye: Büsbütün, tümüyle. "..bi'l-külliyye perâkende ve müteferrik olup.." [266]

bi'n-nisbe: Bir dereceye kadar. "Mezkûr iki eyâlet ahâlî-i İslâmiyyesinin hâl-i hâzırı ile bi'n-nisbe ıslâh-ı hâlleri için..." [267]

çend def'a: Birkaç defa. "..birkaç mâh zarfında han-ı mesfûr tarafından çend def'a mahsur u tazyîk olundukda.." [268]

def'a be-def'a: Defalarca. "Serhadd-i mansûrenin kâffe-i umûrında def'a be-def'a netâyic-i hüsn-i himem-i hânîleri zuhûrıyla.." [269]

ez-her-cihet: Her yönden.. "..sefâretinde sebât olmayup ve olmadığı ez-her-cihet mesmû'-ı dâiyânem olup.." [270]

gayri ez..:..den başka, ..ın dışında. "..gayri ez-eşyâ altmış yetmiş bin guruşluk altun iddiâsıyla.." [271]

kemâ yenbagî: Gereğince. "..mugâyir-i şer'-i şerîf hâlâtın vukû'a getirilmemesine kemâ yenbagî sa'y ü gayreti akdem-i umûr addeylediğimden.." [272]

mâdde-be-mâdde: Madde madde. "Tesyâr olunan evrâk mâdde be-mâdde hulâsa ve iktizâsı bâlâsına sürhle işâret ve takımıyla atebe-i ulyâlarına arz olundu." [273]

mehmâ emken: Olabildiği kadar. "'..nüfûz-ı âlîsini Avusturya devleti kendü menâfiine muhâlif bir mecrâya sevketdirmemek için mehmâ emken Devlet-i Aliyyeye karşu bir mülk-i i'tidâlkârîde bulunmağı.." [274]

merreten ba'de uhrâ: Birbiri ardınca. "Amerikalılar dünyanın kâffe-i milletlerinden ziyâde cebân ve zarîfü'l-kalb bir millet iken merreten ba'de uhrâ İspanyalulara ale'l-gafle hücum idüp.." [275]

[266] BOA, A.DVN. nr.790. hüküm nr.182 (yıl 1501)
[267] BOA Y.A. Hususi, nr.413/134. (yıl 1901)
[268] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.94-M.(1776)
[269] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr.5, ss.220-222. (1696)
[270] BOA, BEO-A.DVN DVE, nr.11/41. (1866)
[271] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.339.(1783)
[272] BOA, İrâde-Hâriciye, nr. 9707. (yıl 1860)
[273] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.1164.(1788)
[274] BOA, Y.A. Res., nr.117/77 (1902)
[275] BOA, Târîh-i Amerika (çev.Ali Rıza) vrk.2a-3b(1858)

min-ciheti'l-mecmû': Toplamda. ".min ciheti'l-mecmû' saray ve kenîse ve hâne ve mahzen ve dükkân misillü takriben üç yüz bin ecnâs-ı ebniyeden ibâret olduğu hisâb u tahmin olınup.." [276]

min haysü'l-mecmû': Toplam. "...çünki bu iki komite min-haysü'l-mecmû' bir milyon iki yüz bin ahâlînin vekili olduğundan.." [277]

min külli'l-vücûh: Her yönden. "Bu serhaddin husûsu ve umûr-ı mahlası min külli'l-vücûh enzâr-ı merhamet-evliyâ-yı ni'amîye muhtâc olmağla.." [278]

mirâren: Defalarca. "..mirâren ahkâm-ı şerîfe ve kullar gönderüp emr itmiş idüm." [279]

ser-i mû: Kıl ucu kadar, zerrece. "Bu kulları hidemât-ı aliyyede nakdîne-i cân-ı nâ-tüvânımı îsâr etmekde ser-i mû tehâvün ü tekâsül eder değilim." [280]

Yön zarfları. Belgelerde geçen klişe zarflar içinde nispeten az görülen zarflardır:

alâ melei'n-nâs: Herkesin önünde. "..refîkleri tarafından alâ-melei'n-nâs Çıladere karyesinde derdest ve başı kesilerek kazığa takıldığı..." [281]

mahal-be-mahal: Yer yer. "..mahal-be-mahal tesyîr ü îsâli cânib-i muhlisîye emr ü fermân buyurulan atâyâ ve hedâyâ-yı humâyûn.." [282]

sû-be-sû: Her yanda. "..sû-be-sû kahr-ı tedmîr-i a'dâ-yı dalâlet-ittisâf ile.." [283]

[276] Takvîm-i Vekâyi'(Londra üzerine), nr. 57, (yıl 1833)
[277] BOA, Y Mtv, nr. 210/109, (yıl 1900).
[278] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.324-B(yıl 1783).
[279] BOA, A.DVN, nr.790, hüküm 257 (1501)
[280] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr. 1251-F (1783)
[281] BOA, HR. SYS 2602-1/159-162. (yıl 1920)
[282] BOA, Hatt-ı Humâyûn, nr.58-B.(1785)
[283] BOA, Nâme-i Humâyûn defteri, nr. 5, s.23-25.(1688)

Sonuç

Osmanlı arşiv belgelerinde kısa yoldan anlatımı sağlayan birçok klişe kelime ve tamlama kullanılmış olup, bunların en başta gelenleri klişe zarflardır. Bu zarflar, yüzyıllar boyunca kullanılarak kökleşmiş ve belgelerin anlaşılması için bir kolaylık oluşturmuştur. Bu tür zarflar üç dilden kelimelerle serbestçe kurulabilmiş ve bu durum da Osmanlı Türkçesinin bir imparatorluk dili olduğuna canlı bir nümune oluşturmuş, Türk dilinin ifade ve ibare zenginliğini de artırmıştır. Osmanlı resmî arşiv belgelerinde geçen klişe zarfların kullanım alanı nispeten dar olsa da, çoğu devletle iç içe olan Divan şairlerinin de kullanımıyla yayılıp Türk diline mal olmuştur. Böylece resmî belgelerdeki klişe kullanımlar toplumda da yaygın biçimde kullanılabilmiştir.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Ali. Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856),Osmanlı Araştırmaları Dergisi 15, 1995, s.221-237.

Devellioğlu, Ferit. Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydı Kitabevi, Ankara:2008.

Eliaçık, Muhittin. Osmanlı Belgelerinde Yakın Anlamlı (Sinonim) Kelimeler, Türk Dili, Ağustos 2000, s.178-201.

Gök, Necdet. Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya "İlm-i İnşâ", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008/20, s.731-746.

Gökbilgin, Tayyip. Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, İstanbul: 1979.

İnalcık, Halil. Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât, Osmanlı Araştırmaları Dergisi I, 1980, s.1-14;

İnalcık, Halil. Şikâyet Hakkı:'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzarlar, Osmanlı Araştırmaları Dergisi VII-VIII, 1988, s.33-54.

Kraelitz, F. XV.Yüzyılın İkinci Yarısında Türkçe Yazılmış Osmanlı Belgeleri, Viyana: 1921.

Kütükoğlu, Bekir. Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, İÜ Yayını, 1986.

Kütükoğlu, Mübahat. Osmanlı Belgelerinin Dili Diplomatik), İstanbul:Kubbealtı Akademisi, 1994a.

Kütükoğlu, Mübahat Diplomatik", IX, DİA, İstanbul: 1994b.

Savaş, A.İbrahim. Osmanlı Türkçesi ile Yazılmış Eserlerde Geçen Sıfat Grubu Kelimelerin Kullanım Özellikleri, Türk Dili -Özel Sayı-, 1996, s.307-314.

Timurtaş, Faruk K. Osmanlı Türkçesi Grameri, Umur Mat., İstanbul:1985.

Wray, Alison. Formulaic Language and the Lexicon, Cambridge:Cambridge University Press, 2002.

Zajackowski-Reychman, J. Zarys dyplomatyki osmansko-tueckiej, (İngilizce tercümesi; Handbook of Ottoman-Türkich Diplomatics, The Hague-Paris,1968), Varşova: 1955.